

Η «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ» ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

‘Ο όρος «φιλοσοφία» εἰς τὸν Ἰσοκράτη
καὶ αἱ ἀντίστοιχοι ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους

‘Ο ἐπιστημονικὸς ὁρισμὸς τοῦ ὅρου φιλοσοφία εἶναι ἀδύνατος, διότι θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸν φιλόσοφον, ὁ ὁποῖος θὰ δώσῃ τὸν ὁρισμὸν καὶ φιλόσοφοι εἶναι πολλοί, ὅπως καὶ φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅποτε εἶναι φυσικὸν νὰ ἔχωμεν πολλοὺς ὁρισμούς¹. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν καθόλου. Εἶναι δηλαδὴ ἡ φιλοσοφία μία προσπάθεια τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως νὰ ἐρευνήσῃ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς γνώσεως, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου γενικῶς².

Εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἰσοκράτους ὁ ὅρος «φιλοσοφία» ἔχει κυρίως δύο σημασίας: σημαίνει πρῶτον παιδείαν γενικῶς καὶ δεύτερον ρητορικὴν. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὁ ὅρος ἔχει πρακτικὴν σημασίαν, ἀποβλέπει δηλαδὴ εἰς τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῶν ἀναγκαιῶν μέσων, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐπιτυχῶς τὰς δυσκολίας τῆς ζωῆς. Αὐτὰς τὰς δύο σημασίας τοῦ ὅρου «φιλοσοφία» εἰς τὸν Ἰσοκράτην θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

I. «Φιλοσοφία» = Παιδεία.

Κατ’ ἀρχὴν ὁ Ἰσοκράτης κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ὅρου «σοφία» καὶ «φιλοσοφία» καὶ καθορίζει τὴν παιδείαν του, ὡς «φιλοσοφίαν»³. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μερικοὶ ἄνθρωποι⁴, λέγει, ὀνομάζουν φιλοσοφίαν δὲν ὑπάρχει. Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Ἰσοκράτους εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποκτήσῃ τις, τὴν ἀπόλυτον γνώσιν. ‘Ο,τι μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι «δόξαι», δηλαδὴ ἀληθοφανεῖς γνώμαι. Αἱ θέσεις του αὐταί, βασικαὶ διὰ τὴν γνωσιολογίαν του, εὐρίσκονται εἰς τὸν λόγον του «περὶ Ἀντιδόσεως», ὅπου διατείνεται. «Περὶ δὲ σοφίας καὶ φιλοσοφίας τοῖς μὲν περὶ ἄλλων τινῶν ἀγωνιζομένοις οὐκ ἂν ἀμμόσειε λέγειν περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων, ἔστι γὰρ ἄλλοτρια πάσαις ταῖς πραγματείαις, ἔμοι δ’ ἐπειδὴ καὶ κρίνομαι περὶ τῶν τοιούτων καὶ τὴν καλουμένην ὑπὸ τινων φιλοσοφίαν οὐκ εἶναι φημι, προσήκει τὴν δικαίως ἂν νομιζομένην ὀρίσαι καὶ δηλῶσαι πρὸς ὑμᾶς. Ἀπλῶς δὲ πῶς τυγχάνω γινώσκειν περὶ αὐτῶν. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔνεστιν ἐν τῇ φύσει τῇ τῶν

1) X. Ἀνδρούτσου, Φιλοσοφικὸν Λεξικόν. Ἀθῆναι 1929, σ. 357.

2) X. Ἀνδρούτσου. Ἐνθ’ ἄνωτ. σελ. 358. Ἡ λέξις εἶναι παράγωγος τῆς λέξεως φιλόσοφος, ἡ ὁποία εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ φίλος - σοφός καὶ κατὰ συνέπειαν σημαίνει ἀγάπην τῆς σοφίας. Ν. Δασκαλάκη, Λεξικὸν Ἑτυμολογικόν, Ἀθῆναι 1973, σελ. 481. Μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν ἐμφανίζεται εἰς τὸν Πυθαγόραν (582—507 π.Χ.), ὁ ὁποῖος, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν, πρῶτος ὠνόμασε ἑαυτὸν φιλόσοφον. (X. Ἀνδρούτσου, ἔνθ’ ἄνωτ., σ. 357). Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰσοκράτους ὁ ὅρος σημαίνει τὴν διανοητικὴν ἢ φιλογικὴν ἐρευναν καὶ μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. λαμβάνει τὴν ἔννοιαν τῆς σχολαστικῆς ἐρεῦνης τῆς ἀληθείας. R. Jebb, The Attic Orators Cambridge 1878, τόμ. II, σελ. 36—37.

3) Isocrates ἐκδ. Loeb, τόμ. 2, σελ. 36—37.

4) Ὑπαινίσσεται τοὺς διαλεκτικούς, μαθηματικούς καὶ τεχνογράφους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διαστέλλει τὸν ἑαυτὸν του. W. Jaeger, Paideia, μετ. εἰς τὰ Ἀγγλικά ὑπὸ Gilbert Highet, Oxford 1944—45, τόμ. 3, σελ. 301.

ἀνθρώπων ἐπιστήμην λαβεῖν, ἣν ἔχοντες ἂν εἰδεῖμεν ὅ,τι πρακτέον ἢ λεκτέον ἐστίν, ἐκ τῶν λοιπῶν σοφούς μὲν νομίζω τοὺς ταῖς δόξαις ἐπιτυγχάνειν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦ βελτίστου δυναμένους, φιλοσόφους δὲ τοὺς ἐν τούτοις διατρίβοντας, ἐξ ὧν τάχιστα λήψονται τὴν τοιαύτην φρόνησιν»⁵.

Οὕτως ὁ Ἰσοκράτης ἀνήκει εἰς τοὺς προδρόμους τῶν ἐμπειρισμῶν. Ἡ «φιλοσοφία» του, πρακτικὴ μᾶλλον καὶ ἐμπειρικὴ, ὅπως εἶδομεν εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν τμήμα, διαστέλλεται ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ ἐπλανήθησαν εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ εὕρουν τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ κόσμου, ὅμως δὲν παύουν νὰ θεωροῦνται μεγάλα φιλοσοφικά ἀναστήματα, διότι πρῶτοι αὐτοὶ ἔθραυσαν τὸν πέπλον τοῦ μύθου καὶ ἀπεδύθησαν εἰς τὴν ἐρευναν τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου, ἀνοίξαντες οὕτω τὸν δρόμον τῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν ἀντίθεσίν του ταύτην πρὸς τοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους ὁ Ἰσοκράτης γίνεται δριμύτερος, ὅταν συνδυάζῃ τὴν «φιλοσοφίαν» του μὲ τὸν ὠφελισμὸν. Ἐάν ἡ «φιλοσοφία» δὲν ὠφελῇ πρακτικῶς εἰς τὴν ζωὴν, δὲν εἶναι φιλοσοφία. «Φιλοσοφίαν μὲν οὖν οὐκ οἶμαι δεῖν προσαγορεύειν τὴν μηδὲν ἐν τῷ παρόντι μήτε πρὸς τὸ λέγειν μήτε πρὸς τὸ πράττειν ὠφελοῦσαν»⁶. Οὕτως προτρέπει τοὺς νέους νὰ διαθέσουν ὀλίγον χρόνον εἰς γνώσεις, ὅπως τὰ μαθηματικά, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ ἐριστικὴ, ὅχι ὅμως καὶ νὰ μακράνουν τὸ πνεῦμά των εἰς αὐτὰς τὰς γνώσεις καὶ πολὺ περισσότερον εἰς τὴν ἐρευναν τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων⁷. Εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς «Ἀντιδόσεως ὁ Ἰσοκράτης ἀναφέρει ὀνομαστὶ τὸν Ἑμπεδοκλῆ, τὸν Ἴωνα, τὸν Ἀλκμέωνα, τὸν Μέλισσον, καὶ τὸν Γοργίαν καὶ ὑπαινίσσεται τὸν Ἀναξαγόραν κατηγορῶν ἕνα ἕκαστον διὰ τὴν πλάνην του, ὀνομάζων τὰς φιλοσοφικάς των θεωρίας «περιττολογίας» καὶ παραβάλλων αὐτὰς πρὸς τὰς ταχυδακτυλουργίας «θαυμαστοποιίας»⁸.

Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους σοφούς μὲν, ἀλλὰ ὄχι συνετούς, διότι ἡρεῦνων ἄχρηστα καὶ ὄχι χρήσιμα πράγματα⁹. Ἀπεναντίας ὁ Πλάτων βλέπει μετὰ θαυμασμοῦ τοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους καὶ χαρακτηρίζει τὰς φιλοσοφικάς των ἀναζητήσεις ὡς γιγαντιαῖα ἐπιτεύγματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐρεῦνης, ὡς «γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας»¹⁰.

Συνεπῶς ἐκ τῶν τριῶν ἐκπροσώπων τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν δ' π. Χ. αἰῶνα, ὁ μὲν Ἰσοκράτης παρουσιάζεται περισσότερον ἐμπειριστὴς καὶ ὠφελισμιστὴς, ὁ Ἀριστοτέλης ρεαλιστὴς μὲν ἀλλὰ θεωρητικώτερος τοῦ Ἰσοκράτους, ὁ δὲ Πλάτων ἀντιτιθέμενος ἐν προκειμένῳ καὶ πρὸς τοὺς δύο ἄλλους ἐμφανίζεται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς ὁ ἐπιζητῶν τὴν γνῶσιν χάριν τῆς γνώσεως, ὁ παραθεωρῶν τὴν ὠφελισμιστικὴν πλευρὰν τῆς ἐρεῦνης καὶ σκοπεῖων μόνον πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἀντίθεσις ὅμως τοῦ Πλάτωνος γίνεται ἐκδηλοτέρα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γνωσιολογίαν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι δυνατόν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, τὸ φῶς. Φιλοσοφία καὶ μάλιστα ἀληθὴς φιλοσοφία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ ἔξοδος τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς χώρας τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἡμέρας. «Ψυχῆς περιαγωγή ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος ἐπάνοδον»¹¹.

5) Ἀντίδ. 270—271. Πρβλ. Ἀντίδ. 184, Πρὸς Νικοκλέα 41.

6) Ἀντίδ. 266. 7) Ἀντίδ. 268—269. 8) Ἀντίδ. 269.

9) Ἡθικά Νικομ. 1141 B, 5—8.

10) «Καὶ μὴν ἔοικέ γε ἐν αὐτοῖς οἷον γιγαντομαχία τις εἶναι διὰ τὴν ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς οὐσίας πρὸς ἀλλήλους» (Πλάτωνος Σοφιστής 246 A).

11) Πολιτ. Ζ. 521 C.

Ὁ Πλάτων πιστεύει ὅτι πράγματι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ ἀντικρύσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν «ὄν» καὶ διὰ τοῦτο περιγράφῃ τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς ἀληθινῆς ἡμέρας. Τὸν δρόμον αὐτὸν ἀνοίγουν τὰ εἰδικὰ μαθήματα τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς ἀστρονομίας¹².

Ὁ φιλόσοφος κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἐπιθυμεῖ ἕνα μέρος τῆς σοφίας, ἀλλὰ ὅλην τὴν σοφίαν¹³. Ὁ φιλόσοφος εἶναι ἐραστὴς τῆς γνώσεως ἐκείνης, ἡ ὁποία τοῦ ἀποκαλύπτει τὴν οὐσίαν πού εἶναι παντοτινὴ «ἀεὶ οὐσα», τὸ αἰώνιον¹⁴, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπικοινωνεῖ καὶ εἰς τὸ ὅποιον δύναται νὰ μετάρχη, νὰ θεωθῇ δηλαδὴ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον¹⁵. Ὁ ἴδιος γεύεται τὴν ἀπόλαυσιν τῆς θέας τοῦ ἀγαθοῦ¹⁶ καὶ οὕτως, ὡς ἀληθὲς φιλόσοφος, εἶναι ὁ ἰδεώδης φύλαξ τῆς πολιτείας¹⁷. Ὅθεν εἶναι ἀδύνατον αἱ πολιτεῖαι νὰ ἀποφύγουν τὰ δεινὰ των, ἂν δὲν ἄρξουν οἱ φιλόσοφοι¹⁸.

Τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ φιλοσοφία διαφέρει ἀπὸ τὴν τοῦ Πλάτωνος. Ἄν καὶ περὶ σσώτερον ρεαλιστῆς τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀριστοτέλης, ὅμως δὲν ὀλιγόρησεν εἰς τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν πολλῶν περιοχῶν τῆς γνώσεως. Ἡ φιλοσοφία του ὅμως δὲν συμπίπτει οὔτε μὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἰσοκράτους.

Εἰς τὴν Ρητορικὴν του ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «φιλοσοφία» μὲ τὴν σημασίαν τῆς φιλολογικῆς γνώσεως¹⁹. Δίδει μάλιστα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ὀνομασίαν «ἐπιτήδευμα», τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἰσοκράτης²⁰ μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς μελέτης, τῆς παιδείας.

Φιλοσοφία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ ἀπόκτησις καὶ χρῆσις τῆς σοφίας. Εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν καὶ εὐκόλον νὰ ἀποκτηθῇ²¹. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν γνῶσιν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος καὶ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἄλλης ἀληθείας²².

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ συνδέεται μετὰ τοῦ καλῶς ζῆν καὶ τῆς εὐτυχίας καὶ συμπίπτει μὲ τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ χρήσιμον. Αἱ δραστηριότητες τοῦ φιλοσόφου εἶναι ὀρθαὶ καὶ καλαί, διότι ὁ ἴδιος ζῇ ἀτενίζων τὴν φύσιν καὶ τὸ θεῖον καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη, ἂν καὶ θεωρητικὴ, μᾶς δίδει τὴν ἱκανότητα νὰ πραγματοποιήσωμεν ὅ,τιδήποτε καὶ νὰ ἐπιτυχάνωμεν ὅλα γενικῶς τὰ ἀγαθὰ²³.

Ὡς συμπέρασμα τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς φιλοσοφίας δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν τὴν θέσιν του, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀνάγκη τῆς ζωῆς. «Εἰ μὲν φιλοσοφητέον, φιλοσοφητέον καὶ εἰ μὴ φιλοσοφητέον φιλοσοφητέον πάντως ἄρα φιλοσοφητέον»²⁴, πού σημαίνει ὅτι, ἐὰν ὑπάρχῃ φιλοσοφία, πρέπει νὰ τὴν ἀσκοῦμεν, ἐὰν ὅμως δὲν ὑπάρχῃ φιλοσοφία, πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν, διότι ἡ ἀναζήτησις τῆς φιλοσοφίας εἶναι φιλοσοφία.

12) Πολιτ. Ζ. 527 Β ἐξ. Ὁ Ἰσοκράτης ἔχει ἀντίθετον γνώμην δι' αὐτὰ τὰ μαθήματα. Ἀντίδ. 264—266. Πρβλ. Βούσιρις 23.

13) Πολιτ. Ε. 475 Β. 14) Πολιτ. Σ. 485 Β. 15) Πολιτ. Σ. 500 D.

16) Πολιτ. Θ. 582 C. 17) Πολιτ. Σ. 384 C. ἐξ.

18) Πολιτ. Σ. 487 Ε., πρβ. Σ. 501 Ε., Ε. 473 C—D.

19) Ἀριστοτέλους Ρητορ. II, 1394α, II 1399 Β (ἐκδ. Loeb).

20) Ἀντίδ. 173.

21) Ἀριστοτέλους Ἀποσπάσματα 52, ἐκδ. Lipsiae. Πρβλ. Iambl Protrept 6/37.22.41—5, Pistelli Oxonii).

22) Ἐνθ' ἀνωτέρω.

23) Ἀριστ. Ἀποσπ. Iambl Protr. 10 (54.10.56, 12, Pistelli Oxonii, πρβλ. Ἡθικά Νικομ. 1098 Α 29—32.

Εἰς τὸν Ἰσοκράτην ὁμοῦς ὁ ὅρος «φιλοσοφία» συμπίπτει μὲ τὴν πνευματικὴν γενικῶς καλλιέργειαν καθ' ὅλου. Αὕτη ἐξευγενίζει τοὺς ἀνθρώπους μεταξύ των, ὅπως ἀπέδειξε ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας παρὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων²⁵.

Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς «φιλοσοφίας» ὡς παιδείας γενικῶς ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν ἔργων τοῦ Ἰσοκράτους²⁶. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁρου «φιλοσοφία» ὁ Ἰσοκράτης ἔχει κατὰ νοῦν, ὅταν προτρέπη τὸν Εὐαγόραν νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία εἶναι περισσότερον χρήσιμος εἰς τοὺς ἄρχοντας²⁷.

II. «Φιλοσοφία» = Ρητορική.

Ἀλλὰ ἡ «φιλοσοφία» τοῦ Ἰσοκράτους εἶναι κυρίως ρητορική²⁸, ποὺ εἶναι τὸ παιδευτικόν του ἰδεῶδες. Ὅσοι ἀκολουθοῦν τὴν «φιλοσοφίαν» του πρέπει πρωτίστως νὰ σκεφθοῦν τί πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ μὲ τὸν λόγον καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ «Εἵθισμαι γὰρ λέγειν πρὸς τοὺς περὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἡμετέραν διατρίβοντας ὅτι τοῦτο πρῶτον δεῖ σκέψασθαι, τί τῷ λόγῳ καὶ τοῖς τοῦ λόγου μέρεσι διαπρακτέον ἐστί²⁹.

Ὁ Ἰσοκράτης παραδέχεται τὴν διπλὴν μορφήν τῆς παιδείας, τὴν ἀναφερομένην δηλαδὴ εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, τὴν πνευματικὴν καὶ φυσικὴν ἀγωγὴν. Ἀσφαλῶς ἡ πρώτη εἶναι ἀνωτέρα³⁰.

Τόσον πιστεύει εἰς τὴν δύναμιν τῆς ρητορικῆς, ὥστε νομίζει ὅτι, ὅσοι ἔχουν λάβει ρητορικὴν παιδείαν, οὐδὲν λέγουν ἀνεξετάστως καὶ ἀβασανίστως καὶ ὀλιγώτερον πλανῶνται εἰς τὰς πράξεις των³¹.

Εἶναι τόση ἡ δύναμις τῆς «φιλοσοφίας» — ρητορικῆς, ὥστε τὸ ὁμιλεῖν ὀρθῶς ὁδηγεῖ καὶ εἰς τὸ σκέπτεσθαι ὀρθῶς³². Εἶναι φυσικὸν ἡ ρητορικὴ νὰ εὐδοκιμῇ περισσότερον, ἐὰν συντρέχουν οἱ παράγοντες τῆς φυσικῆς ἱκανότητος καὶ τῆς ἀγωγῆς — παιδείας³³.

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ «φιλοσοφία» τοῦ Ἰσοκράτους εἶναι κυρίως ρητορική, ὁ Ἰσοκράτης διαστέλλει τὸν ἑαυτὸν του ἀπὸ τοὺς ἄλλους σοφιστάς, ποὺ ἐδίδασκον ρητορικὴν, καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐριστικούς³⁴ καὶ προτιμᾷ τὸν τίτλον τοῦ «φιλοσόφου» παρὰ τοῦ σοφιστοῦ. Ἀσφαλῶς θέλει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον, πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ἀποψιν τῶν σοφιστῶν, ὅτι ἡ ρητορικὴ εἶναι παντοδύναμος καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν δύναται τὰ πάντα νὰ ἐπιτύχῃ³⁵.

Ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σταδιοδρομίας του ἔχει τελείως ἀντίθετον γνώμην περὶ τῆς ρητορικῆς, ὅπως βλέπομεν εἰς τὸν «Γοργίαν» του. Διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ρητορικὴ εἶναι μία μηχανὴ πειθοῦς, ποὺ κάμνει τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν γνωρίζουν κάτι, νὰ νομίζουν ὅτι γνωρίζουν περισσότερα ἀπὸ ὅσα οἱ εἰδήμονες³⁶. Διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ρητορικὴ δὲν εἶναι τέχνη, ἀλλὰ μία ἐμπειρία πρὸς χάριν καὶ εὐχαρίστησιν³⁷.

Ὡς πρὸς τὴν χρησιμότητα τῆς ρητορικῆς ὁ Πλάτων διατείνεται ὅτι εἶναι ἄχρηστος καὶ διὰ τοὺς νόμους καὶ διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου. Συμφώνως πρὸς τὴν

24) Ἀριστ. Ἀποσπάσμ. 52, Lipsiae. 25) Πανηγυρικός 47.

26) Ἀρεοπαγ. 45, Ἀντίδ. 10, 50, 170, 186, 195, 205, 247, κατὰ Σοφ. 1, 14, 21, Φίλιπ. 29, Παναθ. 9, 11, 19 περὶ Εἰρ. 145, Βούσιρις 22.

27) Εὐαγ. 78, 81, πρβλ. Πλάτ. Πολιτ. E. 473 D, Νόμοι VI 712 α'.

28) Εὐαγ. 8.

29) Ἐπιστολὴ εἰς τοὺς παῖδας τοῦ Ἰάσονος 8.

30) Ἀντίδ. 180, πρβλ. 183, 185.

31) Ἀντίδ. 292. 32) Ἀντίδ. 277. 33) Κατὰ Σοφ. 17—18. 34) Ἑλένη 6.

35) Κατὰ Σοφ. 10—11, 16. 36) Γοργίας 459 C. 37) Γοργίας 462 C.

Σωκρατικήν διδασκαλίαν ὁ ἀδικῶν εἶναι δυστυχέστερος τοῦ ἀδικουμένου καὶ ὁ μὴ τιμωρούμενος διὰ τὰ παραπτώματά του εἶναι χειρότερος τοῦ τιμωρουμένου³⁸. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ρητορικὴ βοηθεῖ τὸν κατηγορούμενον νὰ μὴ ἀποκαλυφθῇ καὶ συνεπῶς νὰ μὴ τιμωρηθῇ, ὅπως θὰ ἔπρεπε, γιὰ νὰ σωφρονισθῇ, ἄρα δὲν εἶναι χρήσιμος³⁹.

Ἀλλὰ ἡ ρητορικὴ δὲν εἶναι χρήσιμος οὔτε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων οὔτε ἄλλων πόλεων, διότι δὲν ἀποσκοπεῖ νὰ κάμῃ τοὺς πολίτας καλυτέρους, ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ τοὺς εὐφράνῃ⁴⁰. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔγιναν καλύτεροι οὔτε ἐπὶ Περικλέους, οὔτε ἐπὶ Μιλτιάδου, οὔτε ἐπὶ Θεμιστοκλέους, οὔτε ἐπὶ Κίμωνος⁴¹. Ὅλοι οὗτοι ὁμοίαζον μὲ τοὺς ἡνίοχους, τοὺς ὁποίους οἱ ἵπποι ἔρριζαν ἀπὸ τὰς ἀμάξας των, καὶ οἱ ἡνίοχοι εἶχον προηγουμένως ἐκθρέψει καὶ περιποιηθῇ αὐτούς⁴². Ἀντιθέτως διὰ τὸν Ἰσοκράτην οὗτοι ἦσαν κλασσικὰ παραδείγματα πολιτῶν καὶ ρητόρων⁴³. Αὐτὸ εἶναι μᾶλλον μία ἀπάντησις τοῦ Ἰσοκράτους εἰς τὴν θέσιν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς ἀξίας τῆς ρητορικῆς, ἂν καὶ ὁ Πλάτων διὰ νὰ μετριάσῃ τὴν ἀποψίν του ἐπ' αὐτοῦ εἶπεν εἰς τὸν «Μένωνα», ἔργον γραφὲν μετὰ τὸν «Γοργίαν», ὅτι ἡ ἀρετὴ των ἦταν θεῖον δῶρον⁴⁴.

Γενικῶς εἰς τὸν «Γοργίαν» ὁ Πλάτων ἀποδοκιμαζει τὴν ρητορικὴν. Εἶναι τυπικὴ παιδεία βασισμένη εἰς μίαν καθαρὰν ἐπίδειξιν. Ἀλλὰ εἰς τὸν «Φαῖδρον», ἔργον μεταγενέστερον, ὁ Πλάτων δέχεται τὴν ἀξίαν τῆς ρητορικῆς ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως ὅτι αὕτη συνδυάζεται μὲ τὴν διαλεκτικὴν⁴⁵. Ἐπισημαίνει τὴν πρακτικὴν σπουδαιότητα τῆς διαλεκτικῆς εἰς τὴν ρητορικὴν διὰ τοῦ ρόλου, τὸν ὁποῖον διαδραματίζει εἰς τὸν «Φαῖδρον» ὁ Σωκράτης λέγων ὅτι ὁ λόγος τοῦ Λυσίου εἶναι πλῆρης ἐπαναλήψεων καὶ ἀσαφῆς⁴⁶.

Διὰ νὰ γίνῃ τέχνη ἡ ρητορικὴ, πρέπει νὰ θεμελιωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν θὰ ὑπάρξῃ μία ἀληθινὴ τέχνη χωρὶς σχέσιν μὲ τὴν ἀλήθειαν⁴⁷. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαῖδρον» δὲν θεωρεῖ τὴν ρητορικὴν τοῦ Λυσίου ὡς τέχνην, ἀλλὰ ὡς ἓνα προκαταρκτικὸν μέρος τῆς ρητορικῆς⁴⁸.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξ ἄλλου ὀρίζει τὴν ρητορικὴν ὡς ἐξῆς: «Ἔστιν δὲ ρητορικὴ δύναμις περὶ ἐκάστου τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν»⁴⁹, δηλαδὴ τὴν ἱκανότητα τοῦ εὐρίσκειν τὰ δυνατὰ μέσα πρὸς τὸ πείθειν εἰς οἰονδήποτε θέμα. Περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν ρητορικὴν ὡς μέρος τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὁμοίαν αὐτῆς⁵⁰, ἀλλὰ εἰς σχέσιν μετὰ τῆς διαλεκτικῆς ἡ ρητορικὴ εἶναι τι τὸ παραφυῆς αὐτῆς⁵¹.

38) Γοργίας 479 E. 39) Γοργίας 480 B - C. Πρβλ. 481 A - B.

40) Γοργίας 502 E ἐξ. 41) Γοργίας 515 C ἐξ.

42) Γοργίας 516 E, πρβλ. W. Jaeger ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. II, σελ. 149.

43) Ἀντίδ. 233—234.

44) Μένων 100 A - B, πρβλ. W. Jaeger ἐνθ' ἄνωτ. τ. III, σ. 149. Ὁ Θουκυδίδης ὅμως τονίζει τὴν ἀξίαν τῆς ρητορικῆς διὰ τὸν πόλιν (II 60).

45) Ἄνευ τῆς καλλιιεργείας τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων οὐδεὶς ρήτωρ θὰ ἠδύνατο νὰ πείσῃ τὸ ἀκροατήριόν του, παρατηρεῖ εὐστόχως ἐν προκειμένῳ ὁ W. Jaeger ἐνθ' ἄνωτ. τ. III, σελ. 185.

46) Φαῖδρος 234 E ἐξ., πρβλ. 237 C.

47) Φαῖδρος 260 E. 48) Φαῖδρος 269 B - C.

49) Ἀριστοτ., Ρητορ. 1355 B (ἐκδ. Loeb.).

50) Ρητορ. 1356α (ἐκδ. Loeb.).

51) Ρητορ. 1356α, πρβλ. 1355α (ἐκδ. Loeb.).

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἰσήγαγε τὴν διδασκαλίαν τῆς ρητορικῆς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν διὰ τὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἐποχῆς διὰ πρακτικὴν παιδείαν καὶ διὰ τὰ ὑποστηρίξει τὸ ὑπάρχον μάθημα τῆς διαλεκτικῆς⁵².

Τοιοῦτοτρόπως βλέπομεν ὅτι καὶ οἱ δύο μεγάλοι διανοηταὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης, ἂν καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς ἰδίας σκοπιᾶς θεωροῦντες τὴν ρητορικὴν, ὅμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου συγκλίνουν πρὸς μίαν ἀποψιν, ἣ ὑποία πλησιάζει κάπως τὴν ἀποψιν τοῦ Ἰσοκράτους περὶ τῆς ἀξίας τῆς ρητορικῆς. Ὁ Πλάτων δέχεται τὴν χρησιμότητα τῆς ρητορικῆς ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως ὅτι θὰ συνεδύαζέτο πρὸς τὴν διαλεκτικὴν καὶ θὰ ἀληθεύει τὴν ἀλήθειαν, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ Πλάτωνος εἰσάγει εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τὸ μάθημα τῆς ρητορικῆς, ἣ ὅποια πλὴν τῆς ἄλλης χρησιμότητός της θὰ συνέβαλλεν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης⁵³.

S U M M A R Y

The term «philosophy» in Isocrates' works and the relevant aspects in Plato's and Aristotle's.

In Isocrates' works the term «philosophy» appears with two meanings : 1) culture and 2) rhetoric. In both cases Isocrates gives a practical tinge to the word. Moreover his «philosophy» is limited in comparison with Plato's philosophy since the former thinks that there is not absolute knowledge but conjectures, the latter believes that truly the soul can reach the absolute knowledge, the sight of Ideas. Aristotle's philosophy does not agree either with Isocrates' or with Plato's. There are however some points where we can find an inclination towards Isocrates' utilitarian.

As far as the second meaning of the term «philosophy» (rhetoric) is concerned Plato rejects rhetoric without dialectic and does not consider it as an art but as an experience for pleasure.

Aristotle's conception on rhetoric lies between the other two but inclines rather towards Isocrates' aspect.

52) W. Jaeger, *ἐνθ' ἄνωτ.*, τ. 3, σ. 147.

53) W. Jaeger, *ἐνθ' ἄνωτ.*, τ. 3, σ. 150.